

Fyrverkare Törner på Lidingö – nordens skickligaste pyrotekniker.

Av Carl-Henrik Ankarberg

Strax intill Stockbysjöns södra strand ligger några rödfärgade byggnader som numera ägs av Lidingö stad. De är låsta med stora hänglås för dörrarna. Husen ligger lite utspridda i terrängen och ser ut att ruva på hemligheter. Under ungefär åttio års tid tillverkades där hantverksmässigt raketer, bengaliska eldar, romerska ljus, bomber och andra fyrverkeripjäser. Det var Sveriges första pyrotekniska fabrik för tillverkning av något som då kallades "lustfyrverkerier". Vid slutet av 1800-talet var fyrverkerier ett obligatoriskt och festligt inslag vid sommargästernas kräftskivor under sena augustikvällar. De upplevdes också som spektakulära nöjen när olika segelsälls-kaps regattor brukade avslutas. Också kungliga jubileer och andra stora offentliga festligheter brukade förgyllas av lysande fyrverkerier. Dessa tillverkades i stor utsträckning här på Lidingö av tre generationer fyrverkare som alla hette Törner i efternamn.

Den förste av dem och den nog störste fyrverkerikonstnären var Adolf Rickard Törner (1841–1897). Han var född i Rebbelberga socken, Kristianstads län. Vid 13 års ålder blev han antagen i lära i Köpenhamn hos den italienska fyrverkaren I. N. Magito som undervisade honom om fyrverkerikonsten. År 1863 blev unge Törner konstapel vid Kungl.

*Törners fyrverkerilaboratorium är till det yttre rätt oförändrat av tiden.
Foto författaren.*

Göta Artilleriregemente i Göteborg (A 2) och avlade året därpå examen, samt antogs till instruktör i gymnastik och ridning vid regementet. Under tiden förkovrade han sig även inom pyrotekniken. År 1868 titulerades Törner artillerifyrverkare och 1871 tygunderofficer. Som sådan ansvarade han för krigsmaktens materiel. År 1881 tilldelades han svärds-mannagraden av Svärdsorden och några år därefter kung Oscar II:s stora förtjänstmedalj i guld.

*Artillerifyrverkare Adolf
Rickard Törner var på sin tid nor-
dens skickligaste pyrotekniker.
Foto från Kungliga Biblioteket.*

Han mottog även av kungen privat flera påkostade gåvor för sina magnifika fyrverkerier. År 1889 nämns han som Öfverfyrverkare.

Fyrverk, en viktig del av dåtidens artilleriteknik.

I äldre tider benämndes alla för fyrverkare som tillverkade fyrverk, (tyskans Feuerwerk), alltså ammunition som innehöll krut eller olika tändsatser. Artilleriet betjänade bl.a. mörsare, grova korta eldrör (kanoner), varur brand- och lyskolor sköts iväg. Det gällde bl.a. att lysa upp slagfälten, så att soldaterna kunde identifiera de fiendliga linjerna. Det handlade också om att tända eld i fiendens viktiga förråd, helst i ammunitionsförråden. Även som signalmedel och nödutrustning var – och är – fyrverkeripjäser betydelsefulla, t.ex. som räddningsraketer till sjöss.

I Sverige sammanfördes på 1700-talet alla fyrverkare i särskilda militära fyrverkarkompanier, för att senare under seklet uppdelas på olika artillerikompanier, där de undervisade i pyroteknik och tillverkade olika explosiva eller brännbara satser. ”Kungliga Raketkåren” i Stockholm, bildad 1832, omorganiserades senare till ”Kungliga Fyrverkarkåren” och hade direkt anknytning till fyrverkarnas hantering. Kåren lades ned 1876 och dess sista representanter hade fram på 1880-talet kvar sin verksamhet i ammunitionsfabriken vid Marieberg på Kungsholmen. Dit hörde Adolf Rickard Törner som kunnig lärare och instruktör.

Lustfyrverkerier, en kulturhistorisk bakgrund.

Men fyrverkeri var inte bara krigsvetenskap. Det var – och är – också en mycket uppskattad officiell konst och har bl.a. de-

Törners fyrverkerilaboratorium bestod av flera byggnader där de explosiva satserna blandades samman. Ibland arbetade man också utomhus. Foto av laboratoriet från 1890-talet. Foto i Cecil Törners samlingar.

Villa Björkhagen vid Strandvägen i Stockholm byggdes av A.R. Törner och där bodde familjen innan man flyttade till Lidingö. Foto författaren.

finierats som visuell musik. Att också A.R.Törner på sin tid såg verksamheten som en konstform framgår av två numera mycket sällsynta handböcker som han författat, *Handbok i Lustfyrverkeri för vänner af denna konst*, Göteborg 1867 (tryckt och utgiven på egen bekostnad), respektive *Fyrverkerikonsten med hufvudsakligt afseende på Lustfyrverkeriet*, Stockholm 1885. Båda innehåller tekniska beskrivningar av hantverket hur olika fyrverke-

ripjäser tillverkades, samt talrika recept på olika brandsatser m.m. Som underrubrik på sistnämnda bok anges att den också användes som lärobok vid statens laboratorier.

Törners fyrverkerilaboratorium.

Adolf Rickard Törner ansågs under ca tre decennier i slutet av 1800-talet som nordens skickligaste pyrotekniker. Han bosatte

Finedal nära Stockbysjön blev under flera generationer familjens lidingöbostad. Huset uppkallades efter fru Josephine Törner. Foto, när huset var nybyggt, i Cecil Törners samlingar.

sig 1880 i en egenritad stor villa på dåvarande Ladugårdsgårde i Stockholm, med nuvarande adress Strandvägen 77. Huset som numera disponeras som kontor av Sveriges Radio Berwaldhallen, kallas allmänt "Törnerska villan" eller villa Björkhagen. I anslutning till detta låg hans första privata fyrverkerilaboratorium.

Den helt hantverksmässiga tillverkningen av fyrverkeripjäserna förlades kring 1890 till Lidingö, dit familjen tidigare hade sökt sig som sommargäster, först till trakten kring Gångsätra gård, därefter till Stockbyområdet. Byggnaderna vid Stockbysjön är numera försedda med en kulturminnesskylt som Lidingö Hembygdsförening

och Lidingö stad skrivit. Fyrverkare Törners påkostade villa Finedal i Stockby byggdes 1887 och uppkallades efter hans hustru Josephine. Den är sedan 1979 av Länsstyrelsen i Stockholm förklarad som byggnadsminne och är privatägd. Också det huset har en kulturminnesskylt.

Till A.R. Törners stora festfyrverkerier över Stockholms ström räknas de vid ryske kejsaren Alexander II:s besök i Stockholm 1879, vid Vegaexpeditionens hemkomst i april 1880, vid kronprinsparets, sedermera kung Gustaf V och drottning Victoria, hemkomst till huvudstaden 1881, vid portugisiska konungen Ludvig I:s besök i Stockholm 1886 och vid

den internationella Orientalistkongressen i samma stad i september 1889. Även i Kristiania (Oslo) har förekommit praktfulla officiella festfyrverkerier som haft Törner till upphovsman.

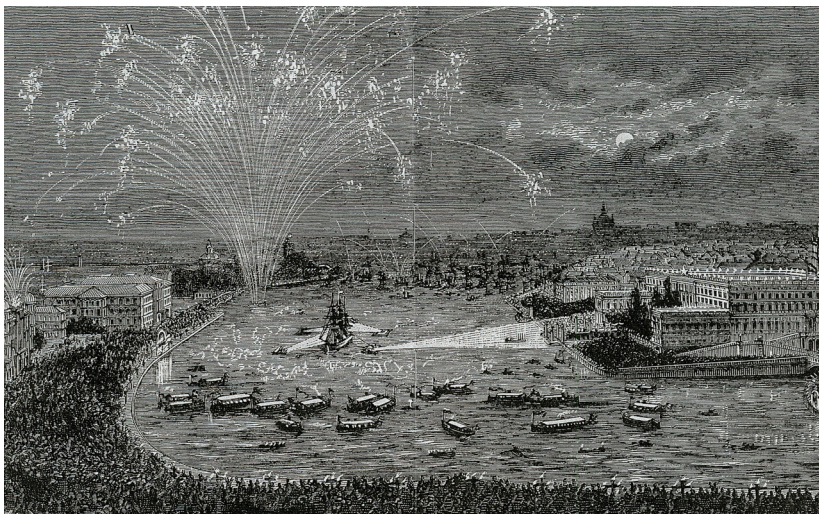
Vegafyrverkerierna, en nationell manifestation utan like.

Lördagskvällen den 24 april 1880 ångade långsamt en flaggsmyddad tremastad bark, *Vega*, ursprungligen avsedd för valfångst, in på Stockholms ström och ankrade framför kungliga slottet. Den förde med sig den tvärvetenskapliga Vegaexpeditionen, ca trettio vetenskapsmän och besättning, och var det första fartyg som hade

lyckats ta sig fram från Atlanten till Stilla havet via Norra ishavet och därigenom kunnat segla hela vägen runt Europa och Asien. Man hade då varit borta i två år. Ledare för expeditionen var professor Adolf Erik Nordenskiöld och fartygets chef hette Louis Palander (sedermera adlad Palander af Vega). Fartygets sista sträcka in till Stockholm följdes den lördagen av en bejublade armada på hela 94 skärgårds- och kustångare. Ombord på dessa båtar befann sig ca 15.000 passagerare och längs stränderna till Stockholms inlopp stod inte mindre än 120.000 förväntansfulla åskådare. På kungliga slottet, som utvändigt var upplyst av 25.000 marschaller, inväntades *Vega* av konung Oscar II, hela kungafamiljen och rikets förnämsta representanter från riksdag och regering. Det högtidliga mötet med Vegaexpeditionens deltagare var en av det sena 1800-talets största nationella festligheter i Stockholm. Bland festarrangörerna märktes arkitekten professor Magnus Isaeus och den driftige artillerifyrverkare A.R. Törner som hela vintern hade förberett sina stora fyrverkerier som brändes av utmed Stockholms inlopp den kvällen.

Låt oss ur tidningarna *Dagens Nyheter* och *Nya Dagligt Allehandas* reportage uppleva känslor på kvällen när *Vega* i det fallande mörkret passerade förbi Lidingös stränder in till sin ankringsplats på Stockholms ström.

Vega kom sista vägen att färdas genom ett eldhav. När man passerade Vaxholmsfjärden och Tenösundet brann ett hundratal tjärtunnor utmed stränderna där folk stod och hurrade. Från Bogesunds slottstak utsändes strålar mot kvällshimlen av färgat elektriskt ljus från en stor strålkastare. Från flera av flottiljens följbåtar blänkte nymodigheten elektriskt ljus. Vid ankomsten till Lidingö

Vid Vegaexpeditionens ankomst till Stockholm våren 1880 avbrändes ett av de största fyrverkerierna i stadens historia. Träsnitt av Robert Haglund.

mötte blicken brinnande tjärtunnor och olikfärgade bengaliska eldar från kaptan Heijkenskölds egendom Elfvik, liksom från sommarvillorna vid Hasseludden på segelledens södra sida. Käppala sågverk uppges ha varit upplyst som ett féslott och illuminationen på Danmarks holme liknade en ofantligt brinnande och lysande vårdkase. Stadsmäklare Neijbers sommarvilla Högudden vid Brevik var rikt illuminerad och från Kungshamn vid Skurusundets inlopp dånade dessutom en kraftig kanonsalut. Även bryggare Simonssons Mölna på Lidingö och major Ribbings närbelägna Skärsåtra gård strålade i vacker belysning. Mellan Larsberg och Kaknäs skymtades den låga flottbron som ett lysande pärlband på vattnet med tusentals brinnande marschaller. Ännu vackrare uppges illuminationerna på Fjäderholmarna vara med ett väldigt bål av brinnande tjärtunnor som gav en bländande belysning över fjärden och de passerande fartygen. Komna till Blockhusudden på Djurgården brakade det första stora festfyrverkeriet i luften med 250 stora färgsprakande raker i alla regnbågens färger. Hela

vägen längst kungliga Djurgården stränder följde andra stora fyrverkerier. När *Vega* passerade Kastellholmen avlossades från dess kanoner en dånande svensk lösen, följt av det största fyrverkeriet man dittills skådat över stockholmshimlen, hela 2.500 raker tillverkade av den färgstarke artillerifyrverkaren A.R. Törner. Den natten låg det en tung krutrök över stad och vatten.

Fler generationer fyrverkare

År 1893 begärde Törner avsked ur artilleriets tjänst och efter några år överläts den privata fyrverkerifabriken på Lidingö till sonen Jean Robert Törner (1872–1941) som under flera år studerat och praktiserat fyrverkerikonst i Amerika. Under några år tillverkade far och son Törner tillsammans alla nöjesinriktade sommarfyrverkerier, inte minst de som antändes vid KSSS eskaderseglingar utmed farleden in till huvudstaden efter tävlingarna på Kanholmsfjärden. Dessutom marknadsfördes över hela landet deras pyrotekniska pjäser. Jean Törner debuterade som egen företagare med det stora och minnes-

Fyrverkare Jean Törner demonstrerar här firmans största och minsta fyrverkeripjäs. Foto i Cecil Törners samlingar.

Siste fyrverkaren Cecil Törner förbereder här laddning av fyra raketkethylsor. Foto Cecil Törner jr 1971.

Den Törnerska familjegraven ligger på Lidingö kyrkogård. Foto författaren.

värda jubileums-fyrverkeriet vid Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897. Några månader därefter, den 20 oktober 1897, avled A.R. Törner i Stockholm den 20 oktober 1897 i sviterna efter en lunginflammation.

Jean Törner fortsatte sedan att leverera storartade och omtalade fyrverkerier vid kungajubiléer, festligheter på Stadion och Skansen med flera platser i Stockholm fram till sin död. Han fick kring 1910 erbjudande att som kejserlig fyrverkare träda i ryske tsaren Nicolai II:s tjänst, men avböjde anbudet klokt nog med tanke på hur händelserna utvecklades i Ryssland med krig och revolution.

Den pyrotekniska och rent hantverksmässiga tillverkningen fortsatte på Lidingö även av sonsonen Cecil Törner (1911–1972), som vuxit upp inom yrket och studerat i England och Tyskland. Fyrverkerilaboratoriet fortsatte leverera större fyrverkerier i samband med olika evenemang på Stockholms Stadion (bl.a. Svenska flaggans dag), företagsjubileer etc. fram till mitten av 1960-talet. Med minskande efter-

frågan på stora fyrverkerier marknadsfördes produkterna efterhand alltmer direkt till sportaffärer, organisationer och företag (firmafester) fram till ca 1970. Till de sista årens tillverkningar hörde de obligatoriska salutskotten som beställdes av Vasamuseet i Stockholm. Det var Cecil Törners änka, fru Märta Törner (1915–2001), som tillverkade de sista explosiva pjäserna innan familjeföretaget lades ner på tidigt 1970-tal. Den kulturskyddade Törnerska familjegraven ligger på Lidingö kyrkogård och omges, som sig bör, av fyra förgyllda runda brinnande artillerigranater.

Som ett minne av fyrverkeritillverkningen vid Stockby arrangerade Lidingö Hembygdsförening på Kulturarvsdagen den 13 september 2015 en bejublad kvällspromenad till Törners gamla lidingölaboratorium och avslutades med ett uppskattat fyrverkeri.

Ett tack till Cecil Törner jr, Lund, för familjeuppgifter och bildmaterial.